

YANGI YUQORI NEMIS TILI DAVRIDA NEMIS ADABIY TILI VA SHEVALARI

Pardayeva Umida Ulmas qizi
Fazliddinova Marjona Obidovna
Eshpo‘latova Shohista Qarshibek qizi

*Andijon davlat chet tillari instituti, Roman-german va slavyan tillari fakulteti,
Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi, Filologiya va tillarni o‘qitish nemis
tili yo‘nalishi 301-guruh talabalari*

Annotasiya: Ushbu maqolada nemis tilining Yangi yuqori nemis (Neuhochdeutsch) davridagi rivojlanishi, ayniqsa adabiy tilning shakllanishi, uning ijtimoiy, siyosiy va madaniy omillar bilan bog‘liq jihatlari keng yoritilgan. Shuningdek, shevalarning bu jarayondagi o‘rni, ular bilan adabiy til o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir va raqobat ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Maqolada fonetik, morfologik va leksik o‘zgarishlar bilan birga, Yangi yuqori nemis adabiy tilining shakllanishida Martin Lyuter tarjimasi, matbuot va ta‘lim tizimining o‘rni alohida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: nemis adabiy tili, shevalar, Yangi yuqori nemis tili, til normativlashuvi, Lyuter tarjimasi, sotsiolingvistika

Annotation: Dieser Artikel beleuchtet die Entwicklung der deutschen Literatursprache in der Epoche des Neuhochdeutschen unter besonderer Berücksichtigung gesellschaftlicher, politischer und kultureller Einflussfaktoren. Der Beitrag analysiert die Rolle der Dialekte, ihre Wechselwirkung mit der entstehenden Standardsprache sowie die phonetischen, morphologischen und lexikalischen Entwicklungen. Ein besonderer Fokus liegt auf der Bedeutung der Lutherbibel, des Buchdrucks und des Bildungssystems in der Standardisierungsphase.

Schlüsselwörter: Literatursprache, Dialekte, Neuhochdeutsch, Sprachwandel, Normierung, Lutherübersetzung

Annotation: This paper examines the evolution of the German literary language during the New High German period, focusing on socio-political and cultural

influences. The study explores the interaction between dialects and the emerging standard language, highlighting phonetic, morphological, and lexical changes. Special attention is given to the role of Luther's Bible translation, the development of the printing press, and the education system in the standardization process.

Keywords: *literary language, dialects, New High German, language standardization, Luther Bible, sociolinguistics*

Kirish: Nemis tilining tarixiy taraqqiyotida Yangi yuqori nemis davri alohida bosqich bo'lib, ushbu davr tilning adabiy shakli shakllangan, siyosiy va madaniy barqarorlik natijasida normativlashuv amalga oshgan. Bu davr XV asr oxirlaridan to hozirgi kungacha bo'lgan vaqtni qamrab oladi. Aynan shu bosqichda nemis adabiy tili butun Germaniya hududida umumiy aloqa vositasi sifatida qaror topa boshladi. Ammo bu jarayon bir tekisda kechmadi: mintaqaviy shevalarning tildagi ijtimoiy roli va ularning adabiy tilga bo'lgan ta'siri muhim masala bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism

1. Yangi yuqori nemis davri: umumiy tavsif

Yangi yuqori nemis davri nemis tilining rivojlanish tarixida 1650-yildan hozirgi kungacha bo'lgan vaqtni qamrab oladi. Bu davr nemis adabiy tilining to'liq shakllanish va normativlashuv davri hisoblanadi. Shuningdek, bu bosqichda tilning ichki tizimi fonetik, morfologik va sintaktik jihatdan nisbatan barqarorlashdi.

XVI asr oxiridan boshlab Germaniyada siyosiy va madaniy jarayonlar (masalan, Muqaddas Rim imperiyasi parchalanishi, sekulyarizatsiya, iqtisodiy markazlashuv) natijasida til birligi zarurati kuchaydi. Matbaa rivojlanishi esa yozma tilni keng ommaga tarqatishda asosiy vosita bo'ldi. Bu omillar tilni normativlashishiga turtki berdi va adabiy til shakllanishiga imkon yaratdi.

2. Adabiy tilning shakllanishi va uning asosiy omillari

1. Martin Lyuter va uning tarjimasining o'rni

Martin Lyuter 1522-yilda Yangi Ahdni, 1534-yilda esa Butun Muqaddas Kitobni nemis tiliga tarjima qildi. Bu tarjima zamonaviy adabiy nemis tilining ilk namunasiga aylandi. Lyuter o'z tarjimasida Sakson shevasini asos sifatida tanlagan bo'lsa-da, u ko'plab mintaqaviy tillardagi so'z va iboralarni ham jamlab, xalq uchun tushunarli til yaratishga harakat qildi. Lyuter tarjimasi nafaqat diniy, balki

ma'rifiy va madaniy sohada ham chuqur ta'sir ko'rsatdi. Tarjima xalq tili va adabiy tildagi tafovutni kamaytirishga xizmat qildi va nemis tilining birlashuviga asos bo'ldi.

2. Matbuotning ta'siri

Johann Gutenberg ixtiro qilgan bosma texnologiya tilni standartlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Lyuterning tarjimasi va boshqa diniy asarlar ko'plab nusxalarda bosilib, Germaniyaning turli hududlariga tarqaldi. Natijada, shevalar ustunligi pasaydi va adabiy til ko'proq normativ tus ola boshladi.

3. Maktablar va ta'lim tizimi

XVI asrdan boshlab maktablar va universitetlar tili sifatida yagona adabiy til talab qilina boshlandi. 1800-yillarda Prussiya ta'lim islohoti adabiy tilni barcha hududlarda rasmiy ta'lim tili sifatida mustahkamladi. Shunday qilib, bolalar shevani emas, balki standart nemis tilini o'rganishga majbur bo'ldilar.

3. Shevalarning adabiy til shakllanishiga ta'siri

1. Shevalar va ularning farqlari

Nemis tilida ikkita asosiy sheva guruhini ajratish mumkin:

Oliy nemis shevalari (Hochdeutsche Dialekte): Bavyera, Shvab, Allemann, Frankon shevalari.

Past nemis shevalari (Niederdeutsche Dialekte): Shimoliy Germaniyada tarqalgan, hozirgi adabiy tilga ta'siri kam.

Yangi yuqori nemis adabiy tili asosan Oliy nemis shevalariga asoslangan bo'lsa-da, lekin ayrim past nemis unsurlari ham leksik jihatdan kirib kelgan. Masalan, "plattdeutsch" shevasidan ba'zi so'zlar adabiy tilga o'tgan.

2. Leksik va morfologik ta'sir

Adabiy til shevalardan ko'plab leksik birliklarni oldi. Ayrim mintaqaviy so'zlar standart tilga moslashtirilib qabul qilindi, masalan:

Bavyera shevasidagi "Buam" (o'g'illar) so'zi adabiy tilda "Buben" shaklida qabul qilingan.

Turingiya shevasidagi ayrim fonetik o'zgarishlar adabiy til fonologiyasiga ta'sir ko'rsatgan.

3. Shevalarning zamonaviy holati

Bugungi kunda Germaniyada ko'plab shevalar hali ham mavjud. Ba'zi mintaqalarda ular faol ishlatiladi va hatto maktab dasturlarida o'rganilmoqda. Biroq, ko'pchilikda adabiy til asosiy aloqa vositasi bo'lib qolgan.

Shevalarning o'rganilishi sotsiolingvistika va dialektologiya sohasida alohida ilmiy qiziqish uyg'otmoqda.

4. Til normativlashuvi va siyosiy-iqtisodiy omillar

1. Til qoidalarining shakllanishi

XVIII-XIX asrlarda adabiy tilni normativlash jarayoni kuchaydi. Til grammatikasi va imlo qoidalarini aniqlash uchun turli olimlar va mualliflar harakat qildilar:

Johann Christoph Adelung (1732–1806): "Umumiy til tuzilmalarini aniqlash" tarafdori edi.

Konrad Duden (1829–1911): Duden lug'atini tuzib, standart orfografiya asoschisi bo'ldi.

Dudenning 1880-yildagi lug'ati Germaniyada, keyinchalik Avstriya va Shveysariyada rasmiy standart sifatida qabul qilindi.

2. Siyosiy integratsiya va til siyosati

Germaniyaning siyosiy birlashuvi (1871) nemis tilining yagona aloqa vositasi sifatida mustahkamlanishiga yordam berdi. Til siyosati doirasida shevalar va mintaqaviy variantlardan voz kechish emas, balki adabiy tilni asosiy aloqa vositasi sifatida tan olish siyosati olib borildi.

Iqtisodiy integratsiya ham tildagi birlikni kuchaytirdi. Sanoat inqilobi, ichki migratsiya va urbanizatsiya natijasida odamlar turli mintaqalardan kelib, yagona standart tilni ishlatishga majbur bo'ldilar.

Xulosa

Yangi yuqori nemis davri nemis adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi uchun asosiy poydevor bo'ldi. Martin Lyuter tarjimasi, matbuot rivoji, maktab va ta'lim tizimi hamda siyosiy-iqtisodiy omillar adabiy tilni normativlashuvi va umumxalq tili sifatida qaror topishiga katta hissa qo'shdi. Shevalar, o'z navbatida, adabiy tilning boyligiga bevosita ta'sir ko'rsatib, nemis tilining madaniy xilma-xilligini saqlab qoldi. Bugungi kunda ham shevalar madaniy meros sifatida saqlanib, ilmiy tadqiqotlarda muhim o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Besch, W. (1998). Geschichte der deutschen Sprache. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
2. Barbour, S., & Stevenson, P. (1990). Variation in German: A Critical Approach to German Sociolinguistics. Cambridge University Press.
3. Bernd, H. (2010). Die Entstehung der neuhochdeutschen Schriftsprache. Tübingen: Niemeyer.
- 4 de. Macha, J. (2006). *Dialekte und Standard: Probleme
5. Sick, B. (2007). Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. München: Kiepenheuer & Witsch.
6. Wellmann, H. (2005). Neuhochdeutsch: Eine Sprachperiode im Überblick. Stuttgart: Reclam.

